

KDU: 37(496.51-21)"1918/1941"
94(496.51-21)"1918/1941"

Skender LUTFIU

ARSIMI DHE KULTURA SHQIPTARE NË FERIZAJ(1918-1941)

Rrethanat politike në Kosovë ndërmjet dy luftërave ishin të pafavorshme për shqiptarët, ngase Mbretëria SKS-së e sapo formuar, ndiqte një diskurs politik që shkonte në kundërshtim me interesat e popullit shqiptar, i cili më 1913 u copëtua padrejtësisht në Konferencën e Ambasadorëve në Londër, ndërsa më 1918 territoret e shkëputura nga trungu i saj u futën në kuadër të kësaj mbretërie, e cila ndiqte interesat e popujve serb, kroat dhe slloven, në dëm të popujve të tjerë, konkretisht në dëm të atij shqiptar. Kështu, nga fundi i muajit shtator, në Kosovë hyri së pari ushtria franceze si aleate, për t'ia hapur rrugën ripushtimit të Kosovës nga forcat serbe, të cilat menjëherë synonin të organizonin pushtetin policorë dhe administratën. Për më tepër, qeveria serbe kishte për qëllim që krahas depërtimit të ushtrisë franceze të organizohet pushteti serb në qendrat më të mëdha administrative, në mënyrë që kur të arrijë ushtria serbe, pushteti vetëm të jetë i vendosur. Nga një raport të datës 14 tetor 1918 nga i deleguari i MPB-së së Qeverisë së Serbisë në Selanik kuptojmë se më 30 apo 31 tetor në Ferizaj u emërua përkohësisht nënprefekt i rrethit të Nerodimes, Marko Despotoviq.¹ Situata politike ishte mjaftë e rëndë për popullsinë shqiptare që mbeti jashtë Shqipërisë politike të vitit 1913, madje gjithnjë rëndohej në dëm të saj. Kështu, përveç organeve të ndryshme shtetërore, në vitin 1920 edhe organet ushtarake duhej të ndërmerrnin aksione jo vetëm kundër

¹ Limon Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë (1918-1928)*, Prishtinë: "Instituti i Historisë së Kosovës", 1981, f. 24.

Lëvizjes Kaçake, që ishte njëherit e vetmja forcë që e kundërshtonte me armë, regjimin e Mbretërisë së SKS-së², por edhe kundër popullit në përgjithësi. Këto veprime bëheshin në mënyrë që të realizohej dëbimi i shqiptarëve nga Kosova dhe Maqedonia Perëndimore dhe të vendosen kolonët sllavë të cilët do të ndryshonin rrënjësisht strukturën e popullsisë.³

Shqiptarët, me gjithë pozicionin e tyre të pafavorshëm, në një masë të vogël u bënë pjesë e institucioneve shtetërore, ngase donin të përfaqësonin interesat e tyre kombëtare, sado që mundësit ishin fare minimale. Këtu do të japim të dhëna që përshkruajnë zgjedhjet parlamentare të vitit 1920, në qarkun e Kosovës, konkretisht në rrethin e Ferizajt. Kështu, në këto zgjedhje kanë kandiduar tri subjekte politike, si: Partia Demokratike, Partia Radikale dhe Partia Komuniste. Nga dymbëdhjetë vendvotime, dy në qytet dhe dhjetë të tjera në fshatrat e Ferizajt ku kanë votuar 3 609 votues. Nga këto zgjedhje në rrethin e Ferizajt fitues ka dalë Partia Demokratike me 1 972 vota, e cila pasohet nga Partia Radikale me 1 361 vota, ndërsa Partia Komuniste renditej e treta me vetëm 276 vota.⁴ Gjithashtu, duhet shtuar se në territorin e rrethit të Ferizajt numri i përgjithshëm i votuesve ishte 5 610, ndërsa në zgjedhjet parlamentare kanë dalë 3 609 votues, në përqindje i bie mbi 50%. Ndërsa, sa i përket përkrahjes së partive politike del se partia më e votuar, siç e theksuam më lartë në këtë territor ishte Partia Demokratike, e cila ndiqej nga Partia Radikale, ndërsa Partia Komuniste ishte dukshëm më pak e votuar. Për më tepër kjo parti në Ferizaj është themeluar që në maj të 1919, mirëpo pas presionit për ndërprerje të veprimtarisë së komunistëve nga pushteti borgjez ajo pushoi së vepruari, deri në shtator të vitit 1920, kur u mbajt Konferenca Themeluese në kafenenë “Beograd”, në qendër të Ferizajt.⁵ Por, këto subjekte politike, jo vetëm që nuk përfaqësonin interesat legjitime të popullit shqiptar, por ato punonin në dëm të çështjes së tyre. Vlen të theksohet se nuk kemi të dhëna sa i përket numrit të votuesve sipas përkatësisë etnike, fakt që ndikon në mungesën e të dhënave për pjesëmarrjen e shqiptarëve në këto zgjedhje. Mirëpo, kemi të dhëna për

² Në rrethin e Ferizajt ishin krijuar grupet e kaçakëve, të cilat udhëheqshin nga Ymer Devetaku, Rexhep Berisha, Bislim Tahiri etj.

³ L. Rushiti, *Lëvizja...*, f. 58.

⁴ Limon Rushiti, *Ndarja territoriale dhe rregullimi administrative i Kosovës 1878-1941*, Prishtinë: “Instituti i Historisë”, 2004, f. 180-181.

⁵ Shaban Hashani, “PKJ në Ferizaj dhe rrethinë më 1919-1945”, *Vjetar*, nr. XXIV, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1988, f. 69-71.

emrat e shqiptarëve që u zgjodhën për deputetë popullorë. Kështu, për qarkun e Kosovës, ku hynë edhe rrethi i Ferizajt, deputetë shqiptarë u zgjodhën Ramush Osmani, bujk nga Gjilani, që përfaqësonte Partin Radikale dhe Bejtullah Rexhepi, bujk nga Sllatina e Epërme (komuna e Vitisë), nga Partia Demokratike.⁶

Pas këtyre zgjedhjeve, partitë politike borgjeze, për shkak të rivalitetit të tyre, ato në të shumtën e rasteve emëronin për kryetarë të komunave shqiptarët të cilët kishin autoritet në popull, në mënyrë që të përfitojnë votat e shumicës shqiptare. Kështu, në harkun kohor 1920-1936 për kryetarë të komunave në rrethin e Ferizajt (Nerodimes), janë zgjedhur këta shqiptarë: Ramë Bajraktari (komuna e Kosinës), Ahmet Sylejmani, Bajrush Sylejmani dhe Smajl Gorani (komuna e Shtimes), Sefë Llugaxhia (komuna e Babushit), Mulla Agushi (komuna e Gaçkës) dhe Tahir Sojeva (komuna e Talinovcit).⁷ Në zgjedhjet parlamentare të 18 marsit 192, njëra ndër subjektet që pati suksesin më të madh ishte Xhemjeti, me kandidatët e saj Mahmut Isaku dhe Tahir Hasani. Ky subjekt politik i vetmi që përfaqësonte interesat e shqiptarëve. Vlen të theksohet se nga 5 059 votuesve fitoi 2 980 vota, ose në përqindje 85.9%. Në zgjedhjet e 11 dhjetorit të vitit 1938, një kandidat tjetër shqiptar e hasim në listën e Bashkësisë Radikale Jugosllave. Ai ishte Iljaz Agushi, ish-anëtar i Xhemijetit, që në këto zgjedhje fitoi 3 509 vota. Ndërsa, Sejdi Ismajli u paraqitë në listën nga Partia Popullore Jugosllave, i cili fitoi vetëm 8 vota.⁸ Në anën tjetër në Ferizaj rinia komuniste ishte mjaftë aktive dhe veçohej ajo e cila ndiqte mësimet në Medresenë e Madhe të Shkupit. Këtë grup të rinjsh shqiptarë nga rrethi i Ferizajt e përbëjnë: Halit Ibishi, Fazli Obrazhda, Shaban Kajtazi, Idriz Ajeti-Gashi, Jakup Ramadani, Shefki Beqiri, Xhemajl Avdiu etj.⁹ Megjithatë, për shqiptarët, partia e cila i përfaqësonte më së miri ishte Xhemijet, e cila pushoi së vepruari si subjekt politik, ngase atë e shkatërroi qeveria më 1924, ndërsa kryetarin e saj Ferat Draga, e burgosi. Mirëpo, paria shqiptare në Kosovë dhe në territoret shqiptare në Maqedoni, edhe nën petkun e partive në pushtet, pra të Partisë

⁶ L. Rushiti, *Ndarja territoriale dhe rregullimi...*, f. 192.

⁷ Shaban Hashani, *Ferizaj dhe rrethina 1873-1941 (Vështruar nga pikëpamja historike)*, Ferizaj: 1998, f. 274.

⁸ *Po aty*, f. 275-276.

⁹ Shaban Hashani, "Bashkimi i rinisë komuniste të Jugosllavisë (BRKJ) në Ferizaj dhe rrethinë 1919-1945", *Kosova*, nr. 8, Enti i Historisë së Kosovës - Prishtinë, Prishtinë, 1979, f. 202.

Radikale dhe asaj Demokratike, përfaqësonin interesat e bashkëkombëseve të tyre.

Rrethanat ekonomike në Ferizaj dhe rrethinë, ndërmjet dy luftërave botërore

Duhet të theksohet se në lindjen dhe zhvillimin e të gjitha fazave të qytetit të Ferizajt dhe rrethinës së tij, padyshim që rolin kryesor e ka luajtur ndërtimi i hekurudhës Mitrovicë-Shkup, e cila u lëshua më 1874, një vit pas datës së themelimit të Ferizajt. Kjo hekurudhë përmirësoi dukshëm infrastrukturën në tërë Kosovën, e në veçanti në rajonin e Ferizajt, nëpër të cilin kalon duke përfshirë shumë fshatra dhe vet qytetin që sot e “ndanë”, në dy pjesë thuajse të barabarta. Po ashtu, tregtia filloi të lulëzojë pas vënies në qarkullim të kësaj linje hekurudhore, që lidhte Kosovën me portin e rëndësishëm të Selanikut. Tani eksport-importi i Kosovës u fokusua kryesisht në relacionin veri-jug, pra drejt Selanikut, për dallim nga më parë kur tregtia bëhej kryesisht në relacionin lindje-perëndim drejt qytetit të Shkodrës.¹⁰ Duke qenë në një pozitë strategjike, Ferizaj dhe rrethina e tij, brenda një kohe të shkurtër u shndërrua në një pikë të rëndësishme tregtare.

Kështu, në këtë periudhë Ferizaj me gjithë vështirësitë nëpër të cilën po kalonte populli shqiptar në kuadër të Mbretërisë së SKS-së, pati një zhvillim të hovshëm. Këtë mund ta themi po të krahasojmë me vendbanimet e tjera të Kosovës. Në këtë periudhë Ferizaj shpallet qytet, dhe merr edhe emrin Uroshevac, sipas perandorit Urosh Nemanjiqit.¹¹ Mirëpo, vlen të theksohet se këtë toponim serb, shqiptarët nuk e pranuan asnjëherë. Për sa i përket zhvillimit të qytetit gjatë kësaj periudhe, vërehet një tendencë për zhvillimin e tij me plan urbanistik. Madje që në vitin 1924 qyteti fitoi planin e parë të rregullimit. Në harkun kohorë 1918-1941 në Ferizaj janë ndërtuar këto objekte publike: Shtëpia e Sokolave (tani ndërtesa e Teatrit Profesional “Adriana Abdullahu”), ndërtesa e Shkollës Filllore “Tefik Çanga”, ndërtesa e vjetër e postës më 1927, ndërtesa e Arkivit Ndërkomunal më 1928, ndërtesa e Shkollës Qytetare (Gjimnazi i vjetër), 1928-1930, ndërtesa e Konviktit të nxënësve më 1934, ndërtesa e Shtëpisë së Oficerëve, në të cilën sot është vendosur Qendra e Kulturës, ndërtesa e Kishës Katolike

¹⁰ *Historia e Popullit Shqiptar III, Periudha e Pavarësisë 28 Nëntor 1912-7 prill 1939*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë: “Toena”, 2007, f. 448.

¹¹ Këtë emër Ferizajt ia vendosi pushteti borgjezë serbë më 1914.

më 1929, Kisha Ortodokse Serbe “Car Uroshi” me kabanore më 1931 etj.¹² Po ashtu, në Ferizaj kanë ekzistuar katër hane të cilët kanë punuar deri në përfundim të Luftës së Dytë Botërore. Këta janë: Hani i Ferizit, Hani i Safetit, Hani i Ibrahim Boshnjakut dhe Hani i Sali Agës. Përveç tyre në Ferizaj ka pasur edhe hotele siç ishin hoteli “Kosova”, pastaj përball tij u vendos hoteli në ndërtesën më të lartë që kishte qyteti deri në atë kohë, e cila quhej “Kulla e Todorit”. Kjo kullë ka qenë në vendin ku sot ndodhet hoteli “Lybeten”, që lirishtë mund të themi se është simbol i qytetit të Ferizajt.¹³ Ndërmjet dy luftërave botërore, Ferizaj përjetoi një zhvillim ekonomik, ngase u hapën dyqane tregtare, zejtare etj. Vlen të përmendet se në Ferizaj ekzistonin 112 punishte zejesh.¹⁴ Po ashtu, Ferizaj kishte një central elektrik që ndriçonte qytetin.¹⁵ Prej objekteve industriale në Ferizaj ishin fabrika e tjegullave dhe e tullave e Ivan Videkut në fshatin Talinovc (1935), dhe ajo “Luboten” e Nikolla Gj. Nikoliqit, pastaj mulliri motorik i Sava Çiçkariqit, mulliri “Kosovo” i J. Popoviqit, centrali elektrik dhe xeherorja e kromit “Jezerina”.¹⁶ Kjo xeherore për nga rezervat e veta llogaritej si xeherorja e tretë e kromit në Jugosllavi. Banka e parë në Ferizaj u themelua pas luftërave ballkanike, kur nga fondi i kishës së Shën Uroshit u themelua Banka e Ferizajt, ndërsa më 1924 u themelua Banka Ekonomike e Ferizajt.¹⁷

Zhvillimi i arsimit shqip në Ferizaj dhe rrethinë ndërmjet dy luftërave

Menjëherë pas ripushtimit të Kosovës dhe viseve të tjera më 1918, shqiptarët jo vetëm që bënë rezistencë dhe nuk u pajtua me faktin se ata do të bëhen pjesë e mbretërisë së sapoformuara, por ata kërkuan hapjen e shkollave në gjuhën shqipe, kërkesa që parashtruan në mënyrë

¹² Ibrahim Hyseni (Goga), *Ferizaj 1873-19 (Që nga themelimi e deri në mbarim të Luftës së Dytë Botërore)*, Ferizaj, 2014, f. 16.

¹³ *Po aty*, f. 94.

¹⁴ Punishtet më të njohura të zejeve në Ferizaj ishin poçarët, bukëpjekësit, këpucëtarët, bojaxhinjtë, nallbanët-mbathtarët, terzinjtë, kasapët-mishtoret, berberët, zdrukthëtarët, plisaxhinjtë, etj.

¹⁵ Qemal Ratkoceri, Ruzhdi Marevci, *Shkollat në Komunën e Ferizajt*, Monografi, Ferizaj: “Shoqata Regjionale e Veteranëve të Arsimit “Zekeria Rexha”- Ferizaj”, 2007, f. 18.

¹⁶ Shaban Hashani, “Rrethanat ekonomike, kulturore dhe arsimore në Ferizaj dhe rrethinë (1918-1945)”, *Kosova*, nr. 12, Instituti i Historisë së Kosovës, Prishtinë, 1983, f. 274.

¹⁷ *Po aty*, f. 278.

të organizuar nga ana e organizatës “Bashkimi” (Xhemjeti) si dhe nga Komiteti i Kosovës, drejtuar Ministrisë së Arsimit të Mbretërisë Serbo-Kroato-Sllovene.

Për më tepër kjo mbretëri kishte marrë edhe detyrime ligjore, ngase megjithëse pa vullnetin e saj ajo nënshkroi më 1919 Traktatin për Mbrotjtjen e Pakicave. Pas nënshkrimit të këtij traktati, Jugosllavia u zotua që të siguronte shkollimin fillor në gjuhët vendëse në të gjitha rajonet, ku një përqindje e lartë e popullsisë kishte një gjuhë tjetër që dallohej nga gjuha serbo-kroate e cila ishte gjuhë zyrtare. Madje pakicat, sipas këtij traktati, kishin të drejtë që me shpenzimet e tyre “*të hapnin shkolla dhe institucione të tjera arsimore me të drejtën për të përdorur gjuhën e tyre dhe për të gëzuar lirinë e të drejtës fetare*”.¹⁸ Nga kjo del se shqiptarët asgjë më shumë nga sa u zotua nga Mbretëria SKS-së nuk kërkuan, mirëpo këto kërkesa hasën në kundërshtim me qëllimet që kishte kjo mbretëri ndaj shqiptarëve, andaj ajo justifikonte veprimet e saj kundrejt kërkesave për hapjen e shkollave shqipe. Kështu, u hartua një urdhëresë prej 15 pikave të cilat duhet të plotësoheshin për të fituar të drejtën e hapjes së shkollës, e cila u nënshkrua nga Svetozar Pribiqeviqi. Madje një “arsye” kundër hapjes së shkollave private ishte se këto janë të panevojshme kur kishte shkolla shtetërore, edhe pse në to mësimi zhvillohej vetëm në gjuhën serbo-kroate. Në fakt, parimisht pushteti aktual ishte kundër shkollave shqipe, mirëpo këto manovrime i bënte vetëm sa për të identifikuar se cilët shqiptarë angazhoheshin për emancipimin e tyre kombëtar që pastaj të kishte më të lehtë arrestimin dhe likuidimin e tyre.¹⁹

Arsye rreth mungesës së shkollave shqipe ishin të natyrave të ndryshme, sa thuhej se nëse një pakicë paraqet një kërkesë për hapjen e një klase, prej 25-30 nxënës, pushteti menjëherë merr vendim për hapjen e asaj klase me mësim në gjuhën e pakicës që e paraqet kërkesën. Për më tepër pushteti serb shprehej se mungesa e klasave ose shkollave shqipe ishte si rezultat që ata ende nuk kishin as doracak shkollor, as kuadër të personelit mësimor etj., andaj ata asnjëherë nuk kanë kërkuar hapjen e klasave në gjuhën shqipe. Por, kjo ishte një politikë diskriminuuese ndaj shqiptarëve, sepse ishin pikërisht borgjezia serbe që mbylli të gjitha shkollat shqipe më 1919, pastaj arrestonte,

¹⁸ Noel Malcolm, *Kosova një histori e shkurtër*, Prishtinë: “Koha”, 2011, f. 345.

¹⁹ Hakif Bajrami, “Qëndrimi i Jugosllavisë Monarkiste ndaj Arsimit dhe Kulturës së Shqiptarëve në Kosovë (1918-1941)”, *Kosova*, Nr. 12, Instituti i Historisë së Kosovës, Prishtinë, 1983, f. 199.

burgoste dhe keqtrajtonte çdo person që synonte të hapte një shkollë apo klasë shqipe.²⁰

Për gjendjen e vështirë të arsimit shqip Ferat Draga, kryetari i “Bashkimit” në një reagim në parlamentin e Mbretërisë së SKS-së, më datë 11 tetor 1923, për gjendjen e mjerueshme të shqiptarëve, në veçanti në fushën e arsimit nderë të tjera tha: *“Unë nuk jam turk, zotëri, unë jam për nga feja musliman, për nga kombësia jam shqiptar më i lashtë se ju në Ballkan [...], Ne shkolla nuk kemi edhe pse këtë Kushtetuta e garanton, ne nuk mund të hapim shkolla në gjuhën shqipe, për kundër asaj që Ligji na lejon...”*.²¹ Vlen të theksohet se në fillim kanë ekzistuar shkolla të posaçme për fëmijët shqiptarë, por ky lloj shkollash u suprimua gjatë viteve të 1920.²² Pra, si në gjithë Kosovën edhe në Ferizaj dhe rrethinë, gjendja e arsimit shqip ishte e mjerueshme. Kështu, objekti i parë shkollor është ndërtuar në vitin 1923, ku pas Luftës së Dytë Botërore mësimet i ka zhvilluar Shkolla Filllore “Ismajl Qemali” (Tefik Çanga).²³

Ndërsa, në vitin shkollor 1924/25 në Ferizaj u themelua Gjimnazi jo i plotë, që vazhdoi punën deri në vitin shkollor 1928/29, kur me Ligjin mbi shkollat e mesme më 1929 pushoi veprimtaria e tij. Në këtë shkollë i ndoqën mësimet gjithsej 594 nxënës, prej të cilëve vetëm 34 nxënës shqiptarë. Po ashtu, në vitet 1928-1930 në Ferizaj është ndërtuar objekti ku u hap shkolla e mesme që quhej Shkolla Qytetare, e që sot këtë objekt e shfrytëzon Shkolla e Mesme Ekonomike “Faik Konica”.²⁴ Mirëpo, si rezultat i masave të ashpra ndaj përpjekjeve për hapjen e shkollave shqipe gjatë gjithë periudhës në shqyrtim, kemi një përqindje tepër të lartë të analfabetizmit, jo vetëm në Ferizaj, por në tërë Kosovën. Kështu kjo përqindje në Ferizaj arrinte deri në 99%.²⁵ Pas vitit 1926 Ministria e Arsimit e Mbretërisë së SKS-së, për t’u hequr para ndërkombëtarëve si vend demokratik dhe kinse i trajton të barabartë të gjithë qytetarët e saj, hapi disa shkolla në Ferizaj dhe rrethinë, si në: Mirash, Slivovë etj. Mirëpo, mësimi në këto shkolla zhvillohej në gjuhën serbe nga mësimdhënësit serbë. Madje për të kryer katër klasat e ulëta, nxënësit shqiptarë duhet të shkonin në shkollë pesë vjet, pasi që

²⁰ Agjencia Shtetërore e Arkivave të Kosovës (më tej: ASHAK), Koleksioni i Hakif Bajramit, Inventari 145 /LLF/, f. 2.

²¹ H. Bajrami, “Qëndrimi i Jugosllavisë Monarkiste...”, f. 202.

²² Sh. Hashani, *Ferizaj dhe rrethina...*, f. 297.

²³ I. Hyseni, *Ferizaj.....*, f. 106.

²⁴ *Po aty*, f. 108.

²⁵ H. Bajrami, “Qëndrimi i Jugosllavisë Monarkiste...”, f. 213.

në vitin e parë e mësonin gjuhën serbe. Për më tepër, kalueshmëria e nxënësve shqiptarë ishte nën 50%, ndërsa edhe ata të cilët mbaronin katër klasat e fillores, ishin të rrallë që vazhdonin shkollimin e mëtutjeshëm për dy arsye kryesore, së pari ngase kushtonte shumë dhe se përzgjedhja ishte tejet rigorozë për shqiptarët.²⁶ Në harkun kohor 1920-1930, në rrethin e Nerodimes kishte 23 shkolla katërklasëshe, në të cilat mësimet i ndiqnin 3 063 nxënës.²⁷

Në këtë periudhë, përveç shkollave shtetërore, në të cilat mësimi jepej vetëm në gjuhën serbo-kroate, u hapën edhe shkollat fetare islamike, ku mësimi zhvillohej në gjuhën turke dhe shqipe, ndërsa shkollat jofetare të bashkësive të tjera gjuhësore përveç serbo-kroatishes, u ndaluan. Arsyeja pse pushteti në këtë periudhë mbështeste shkollat fetare myslimane ishte tendenca për ta fuqizuar identitetin religjioz, në dëm të ndikimit të ideve kombëtare shqiptare.²⁸ Për më tepër, me Ligjin e miratuar më 1936, mbi komunitetin islam në Jugosllavi favorizohej sistemi shkollor fetar, me çka shqiptarët myslimanë në fushën e arsimit fetar arritën një autonomi faktike. Kështu, sa i përket numrit të përgjithshëm të mejtepeve dhe të mualimëve në rrethin e Ferizajt mund të themi se ekzistonin 24 të tilla, 20 prej të cilave ishin dyvjeçare, ndërsa vetëm 4 prej tyre ishin njëvjeçare. Për më tepër numri i mualimëve ishte 20, ndërsa numri i përgjithshëm i fëmijëve ishte 1 112.²⁹ Në rrethin e Ferizajt mësuesi më i njohur i fesë ka qenë mulla Vesel Guta, i cili diplomoi në Medresenë e Mehmet Pashës në Prizren, ndërsa u punësua si mësues në mejtepin e fshatit Vojnovc të Shtimes,³⁰ pastaj mulla Azem Efenia, mulla Sylejman Idrizi, hafëz Shaban Vata etj. Në dokumentet e kohës ndër të tjera theksohet se: *“Te myslimanët (shqiptarët), ka qenë zakonë që fëmijët në moshën e hershme rinore t’i dërgojnë në siban mejtepe [...]. Fëmija pasi ta kryente me sukses këtë, mund të regjistrohej në shkollë fillore shtetërore”*.³¹ Në trojet shqiptare përveç mejtepeve ekzistonin edhe

²⁶ Q. Ratkoceri, R. Marevci, *Shkollat...*, f. 10.

²⁷ Gani Rekaj, *Pellgu dardan i Nerodimes*, Ferizaj: “StarGraf”, 2013, f. 73.

²⁸ Oliver Jens Schmitt, *Kosova, Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike*, Prishtinë: “Koha”, 2012, f. 159.

²⁹ Haki Kasumi, “Shkollat Fetare Islame në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore”, *Gjurmime Albanologjike*, (Seria e shkencave historike), nr. XII – 1982, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1983, f. 163.

³⁰ Rrahim Hetemi, Januz Mustafi, *Historiku i Xhamive të Ferizajt me rrethinë (imamët dhe roli i tyre)*, Ferizaj: “DinoGraf”, 1434 - 2013, f. 36.

³¹ *Po aty*, f. 22-23.

medresetë, të cilat korrespondojnë me arsimin e mesëm. Kështu, deri më 1931 numri i përgjithshëm i medreseve në territorin e Kosovës ishte tetë³², ndërsa në Ferizaj punonte vetëm një. Medreseja e Ferizajt punoi deri më 1939, kur planifikohej që në kuadër të reformimit të këtyre medreseve të krijohen vetëm 5 të tilla në qendrat ku kishte më shumë banorë myslimanë.³³ Në këtë medrese për vitin shkollor 1931/32 ishin të regjistruar gjithsej 51 nxënës, ndërsa sa i përket kuadrit vlen të theksohet se këtu ligjëroi për një kohë myderrizi Hasan Efendi Nahi. Për më tepër ai ligjëronte në gjuhën shqipe me gjithë kërcënimet dhe vështirësitë që iu paraqiteshin nga pushteti borgjez serb.³⁴

Përveç shkollave myslimane, ndërmjet dy luftërave në Kosovë kemi edhe shkolla katolike. Në vitin 1920, ekzistonin dhjetë shkolla të tilla, ku njëra prej tyre ishte në Ferizaj.³⁵ Për shqiptarët e krishterë (ortodoksë dhe katolikë), nuk mund të përdorej gjuha shqipe në mësimet e fesë që i merrnin kryesisht në kisha.³⁶ Me gjithë masat e ndërmarra nga Mbretëria jugosllave dhe vështirësitë nëpër të cilat po kalonte populli shqiptar, në Ferizaj dhe në rrethinë janë hapur shkolla pjesa dërmuese e të cilave ishin shkolla fillore katërklasëshe. Në harkun kohor 1919-1937 në rrethin e Ferizajt u hapën disa shkolla, të cilat do t'i paraqesim në mënyrë tabelore:

Në Ferizaj	1. Një Shkollë e Ulët Qytetëse, 2. Gjumnazi i Ulët Privat, 3. Një shkollë fillore, 4. Medrese.
Në komunën e Talinovcit	Janë hapur tri shkolla në fshatrat: Starosellë, Talinovc dhe Pojatishtë.
Në Komunën e Kosinës	Janë hapur dy shkolla, në: Slivovë dhe Kosinë.
Në Komunën e Nerodimes	Janë hapur tri shkolla, në: Nerodime, Pleshinë dhe Zaskok.
Në komunën e Shtimes	Janë hapur dy shkolla, në: Shtime

³² Numri i medreseve në Kosovë ishte dhjetë. Për më tepër rreth medreseve shih: Rr. Hetemi, J. Mustafi, *vep.cit.*

³³ Haki Kasumi, "Shkollat Fetare Islame në Kosovë ndërmjet dy luftërave botërore", *Gjurmime Albanologjike*, (Seria e shkencave historike), nr. XII – 1982, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1983, f. 164-165.

³⁴ Sh. Hashani, *Ferizaji dh rrethina...*, f. 300.

³⁵ *Historia e Popullit Shqiptar III...*, f. 490.

³⁶ ASHAK, Koleksioni i H. Bajramit, *Situata e pakicave...*, f. 12.

	dhe Muzeqinë.
Në komunën e Babushit	Janë hapur katër shkolla, në: Babushin Serb, në Gadime, Llugaxhi dhe Mirash.
Në komunën e Gaçkës	Ishte hapur një shkollë në Gaçkë. ³⁷

Në tabelën e mëposhtme do të paraqesim të dhëna rreth numrit të nxënësve në përgjithësi dhe të shqiptarëve në Gjimnazin e Ulët Privat në Ferizaj që funksionoi gjatë viteve 1924-1928.

Viti shkollor	Numri i përgjithshëm i nxënësve	Numri i nxënësve shqiptarë
1924/25	60 nxënës	Një shqiptar
1925/26	170 nxënës	Pesë shqiptarë
1926/27	182 nxënës	Katërmëdhjetë shqiptarë
1927/28	182 nxënës	Katërmëdhjetë shqiptarë ³⁸

Sa i përket përqindjes së shqiptarëve në vijimin e mësimave në shkollat serbe, mund të konstatojmë që ishte fare i vogël, ngase ai kapte shifrën 6.5% të numrit të përgjithshëm, ndërsa numri i femrave shqiptare ishte tejet më i vogël, pra vetëm 0.5%.³⁹

Zhvillimi i kulturës shqiptare në Ferizaj dhe rrethinë ndërmjet dy luftërave

Në harkun kohor 1918-1941 si në tërë Kosovën edhe në Ferizaj dhe rrethinë, me gjithë gjendjen e vështirë nëpër të cilën po kalonte populli shqiptar në kuadër të Mbretërisë së SKS-së, pati përpjekje që të zhvillohej edhe kultura, krahas zhvillimeve të përgjithshme. Shoqëritë e para amatore që u themeluan në Ferizaj luajtën rol të rëndësishëm në

³⁷ Sh. Hashani, "Rrethanat ekonomike...", f. 282.

³⁸ *Po aty*.

³⁹ Lush Culaj, "Nën sundimin e Serbisë dhe të Jugosllavisë (1912-1941)", *Kosova, Vështrim monografik*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës, Prishtinë, 2011, f. 371.

zhvillimin e kulturës në këtë trevë. Por, mungesa e shqiptarëve në këto shoqëri dhe në përgjithësi në fushën e kulturës, dëshmon se kultura në rrethin e Ferizajt nuk pati zhvillim të madh në periudhën ndërmjet dy luftërave, për faktin se shqiptarët edhe pse ishin popullsi shumicë nuk merrnin pjesë në zhvillimin e saj. Andaj me të drejtë konstatojmë se vetëm elementi sllavë që ishte pakicë për nga numri nuk mund të zhvillonte kulturën në përgjithësi në një shkallë të kënaqshme, ndërsa për zhvillimin e kulturës shqiptare as që mund të bëhej fjalë.

Pra, në rrethin e Ferizajt shoqëria e parë korale ishte “Millosh Obiliqi” e themeluar më 1914, në gjirin e së cilës ishin 25 anëtarë. Më 1927 u themelua shoqëria e amatorëve serbë të dramës, ndërsa më 1932 u themelua kori i qytetit “Sveti Urosh” (Uroshi i Shenjtë).⁴⁰ Po ashtu, më 1937 në Ferizaj u themelua edhe shoqëria kulturo-artistike “Sharr”, e cila ishte shumë aktive dhe e cila ishte e vetmja në gjirin e së cilës kishte shqiptarë⁴¹. Në trevën e Ferizajt ishte e pranishme edhe veprimtaria e Organizatës së Rinisë Përparimtare Shqiptare “Drita”, anëtarë i së cilës nga rrethina e Ferizajt ishte hafëz Ymer Shemsiu, imam i fshatrave Talinocv i Muhaxherëve dhe Sazli.⁴² Në Ferizaj ndërmjet dy luftërave botërore kanë vepruar edhe dy shoqata të femrave: Shoqata “Knjeginja Lubica” dhe “Kolo Srpskih Sestara”, si dhe Shoqata e Myslimanëve “Gajret”⁴³. Ndërsa sa i përket filmit, kemi të dhëna që shfaqja e parë filmike në Ferizaj u dha në vitin 1928, ndërsa duke filluar nga viti 1937 ato filluan të shfaqen rregullisht. Shfaqja e filmave bëhej në “Shtëpinë e Sokolave”, (tani Teatri Profesional “Adriana Abdullahu” S. L.).

Krijimi i institucioneve fetare në Ferizaj

Pas Luftës së Parë Botërore dhe formimit të Mbretërisë së SKS-së, si institucionet e tjera, po ashtu u bë edhe konstituimi i bashkësive fetare, në mesin e të cilave edhe Bashkësia Fetare Islame. Si rezultat gjatë vitit 1920 në Kosovë i gjejmë të formuara tri myftini të qarqeve (Prishtinë, Prizren dhe Mitrovicë) dhe 11 të rretheve. Në mesin e myftinjve të rrethit bënte pjesë edhe Myftinia e Nerodimes-Ferizajt, në krye të së cilës ishte myftiu Bajram Ademi.⁴⁴

⁴⁰ Sulltane Kojçini-Ukaj, “Rrethanat kulturo-arsimore në Kosovë 1937-1945”, *Kosova*, nr. 16, Instituti i Historisë së Kosovës, Prishtinë, 1987, f. 160.

⁴¹ Sh. Hashani, “Rrethanat ekonomike...”, f. 283.

⁴² Sh. Hashani, *Ferizaj dhe rrethina...*, f. 301.

⁴³ *Po aty*, f. 302.

⁴⁴ Haki Kasumi, “Bashkësia Fetare Islame në Kosovë më 1918-1929”, *Vjetar*, nr. XII-

Po ashtu, nga viti 1933, në kuadër të Gjykatës Supreme të sheriatit me qendër në Shkup, hynte edhe gjykata e sheriatit e rrethit të Ferizajt, ku numri i gjykatësve ishte vetëm një dhe ai ishte Hajdar Ludviu.⁴⁵ Në Ferizaj përveç institucioneve fetare islame, që në fazën e parë të zhvillimit të tij janë ndërtuar edhe institucione fetare të krishtera, si kisha katolike dhe pas pushtimit të Kosovës respektivisht të Ferizajt nga forcat serbo-malazeze më 1912, edhe kisha ortodokse. Kështu, kisha katolike në Ferizaj është ndërtuar në vitin 1929, edhe pse në kohën e Perandorisë Osmane këtu ka funksionuar kisha e mëparshme katolike. Për më tepër, nga dokumentet që ruhen në këtë kishë del se që nga viti 1889 kisha ka kryer pagëzimin dh regjistrimin e fëmijëve të porsalindur. Ndër priftërinjtë më të njohur që kanë vepruar në Ferizaj janë: imzot Pashk Troshki, pastaj prifti apo famullitari i parë në Ferizaj Don Bartalome Fratelli dhe Don Tadej Ivani, si ndihmës i tij, më pas Nikollë Mazreku, Don Luigj Kurti, Don Shtjefën Kurti, Don Gaspër Gjini etj.⁴⁶ Ndërsa, sa i përket kishave ortodokse në Ferizaj dhe rrethinë, ndërmjet dy luftërave botërore, mund të përmendim vetëm kishën ortodokse serbe, e cila është ndërtuar në vitet 1928-1931, në pjesën e oborrit të Xhamisë së Madhe, të cilës iu konfiskua prona nga regjimi i atëhershëm serb.⁴⁷

XIII, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1981, f. 255.

⁴⁵ Haki Kasumi, "Bashkësia Fetare Islame në Kosovë (1929-1941)", *Vjetar*, nr. XVI-XVII, Arkivi i Kosovës, Prishtinë, 1983, f. 100.

⁴⁶ I. Hyseni, *Ferizaj...*, f. 197.

⁴⁷ *Po aty*, f. 200.

Skender LUTFIU

SUMMARY

**ALBANIAN EDUCATION AND CULTURE IN FERIZAJ
(1918-1941)**

The paper treats a complex problematic within its content. The paper includes a long historical period (1918-1941) regarding the history of Ferizaj and its vicinity, including the political, educational and cultural developments. The period between the two world wars in Kosova, particularly in Ferizaj and its vicinity, was a difficult time for the Albanian population. This came to be as a result of the political circumstances of the time which were in general disadvantageous towards Albanians. According to a political discourse as directed by the Serbian bourgeois, many problems resulted pertaining to the economical, cultural and educational nature, which prevented Kosova from developing similarly to the other regions of the Serb-Croatian-Slovenian Kingdom. Despite the hardships through which the Albanians went through, there were numerous tendencies that hinted towards general developments. It is of importance to stress the economical development of Ferizaj, although in a slow and incomparable rhythm in relation to the other regions of the SKS Kingdom. Such attempts in development were also noticeable in the realm of education and culture, which resulted with minimal success, but which nonetheless proved the decisiveness of the Albanian population to make ceaseless attempts to develop their country.

